

Rusiya imperiyasının süqutundan sonra müsəlman Şərqi yaranan ilk Avropa tipli dövlət – Azərbaycan Cümhuriyyətinin mövcudluğu və gələcək taleyi təkcə xalqın tarixi seçiminə bağlı deyildi. Bu, həmin dövrdə daha çox böyük dövlətlərin plan və niyyətlərindən, yeni dünya xəritəsini cızan siyasətçilərin istək və iradəsindən asılı idi. Xalq öz sözünü demədi. Azərbaycan vətəndaşları böyük məhrumiyətlər və şəhid qanları bahasına imperiya asılılığından xilas olaraq azadlıq əldə etmiş, müstəqil, demokratik dövlət qurmağa başlamışdılar.

Quliyevin Azərbaycan və rus dillərində geniş müqəddimə ilə çap etdirdiyi "Parisdən məktublar" və "Письма из Парижа" (Bakı, 1998) kitabları bu baxımdan ilk addımlar idi. Həmin kitablarda diplomatik missiyanın Azərbaycanın dövlət

Lakin xalqın tarixi seçiminin dünya birliyi tərəfindən vaxtında tanınmaması yeni təhlükələr doğururdu. Azərbaycan dövləti mövcudluğunun ilk günlərindən "vahid və bölünməz Rusiyanı" keçmiş sərhədləri daxilində bərpa etmək istəyən sovet imperializminin müstəmləkəsinə çevrilmək qorxusu ilə üz-üzə qalmışdı. Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucuları bu təhlükəni aydın şəkildə hiss edirdilər. Buna görə də hər vasitə ilə gənc cümhuriyyətinin üzlaşdırdığı ciddi problemləri dünya birliyinin diqqətinə çatdırmağa, beynəlxalq hüququn subyekti olan müstəqil dövlət kimi tanınaraq zəruri siyasi təminatlar və təhlükəsizlik qaranlıqlarını əldə etməyə çalışırdılar.

Rusiya, Osmanlı və Avstriya–Macarıstan imperiyalarının süquta uğradığı, yeni milli dövlətlərin meydana çıxdığı, dünya miqyasında tamamilə fərqli siyasi mənzərənin yarandığı 1918-ci ildə bu xüsusi ilə vacib idi. Belə bir tarixi məqamda dünya birliyi, ilk növbədə isə Avropa ilə qarşılıqlı maraqlara əsaslanan intensiv siyasi-diplomatik münasibətlərin qurulmasına, xalqın və ölkənin Avropada tanınmasına ciddi ehtiyac vardı.

Azərbaycandan Avropaya orta əsrlərdə də diplomatik heyətlər göndərilmişdi. Lakin belə ehtiyac bir qayda olaraq öz hökmdarlarının iradəsini Avropa monarxlarına, Avropa saraylarına çatdırmaq üçün illərə davam edən ağır və üzücü səfərlərə çıxırdılar. 1918-ci il dekabrın 7-də fəaliyyətə başlayan Azərbaycan Parlamentinin qərarı ilə Parisə – Versal Sülh Konfransına göndərilən nümayəndə heyəti isə xalqın iradəsini, onun müstəqillik əzmini ifadə etmək, bu müstəqilliyi dünyaya tanımaq və qəbul etməkdə missiyanı öz üzünə götürmüşdü.

XX yüzilliyin görkəmli Azərbaycan şairi Məhəmməd Hədinin dərin kədər və təəssüf dolu "Qoymuş mülk izmasını övraqi-həyatı, Yox millətimizin xətti bu imzalar içində" – misralarının yazıldığı vaxtdan cəmi bir neçə il keçirdi. Və bu bir neçə ilin içərisində sürətlə dəyişən, inkişaf edən, mövcud siyasi reallıqdan yararlanaraq milli dövlətin quran Azərbaycan xalqı tarixini və heyətini səhifələrdə layiqli yerini tutmaq üçün yeni dünyanın taleyinin həll olduğu Parisə – Versal Sülh Konfransına öz nümayəndə heyətini göndərdi.

Azərbaycan Cümhuriyyəti XI Qırmızı ordunun işğalına uğrayana qədər (əslində, bundan sonra da) Nümayəndə heyəti öz ölkəsini, onun qədim tarix və mədəniyyətini, geniş iqtisadi imkanlarını, bu xalqın doğma torpaqlarında azad və müstəqil yaşamaq haqqını tanımaq üçün mühtüm işlər görmüşdü. Heyət üzvləri Azərbaycan, ingilis, fransız, rus və b. dillərdə kitab və broşuralar yazıb çap etdirmiş, Sülh Konfransında təmsil olunan ölkələrin siyasi və diplomatik elitəsi ilə əlaqələr qurmuş, Qərbi Avropa mətbuatının imkanlarından yararlanmağa çalışmışdılar.

Nümayəndə heyəti üzvləri, eyni zamanda, Versal konfransında cərəyan edən proseslər, aparılan danışıqlar, keçirilən görüş və müzakirələr bərsində öz hökumətlərin ardıcıl məlumatlandırmış, çağdaş Avropa siyasi reallığından çıxış edərək bir sıra qiymətli tövsiyələr vermişdilər. Təəssüf ki, ilk Cümhuriyyətimizin şərfəli siyasi və diplomatik mübarizə salnaməsini əks etdirən bütün bu sənədlər onilliklərlə boyu hamıdan, hətta tarixşünas alim və müttəxəssislərdən də gizli saxlanmışdır. Lakin bəşəriyyətin ən qədim kitablarından biri olan Bibliyada deyildiyi kimi, "elə gizlin yoxdur ki, axırda aşkar olmasın".

Yalnız Azərbaycan yenidən müstəqilliyə qovuşduqdan sonra görkəmli dövlət xadimi və diplomat, Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucularından biri Əli Mərdan bəy Topçubaşovun rəhbərliyi ilə 1918–20-ci illərdə İstanbulda və Parisdə fəaliyyət göstərən Azərbaycan diplomatik missiyanı haqqında bir sıra mənbələr əşkarə çıxarılıb və ictimaiyyətə çatdırılmışdır. Həsən Həsənovun rəhbərliyi altında hazırlanan "İstanbul diplomatik səhəblər" (Bakı, 1995, rus dilində), Vilayət

Nümayəndə heyətinin tərkibi

Azərbaycan Cümhuriyyəti Paris Sülh Konfransında təmsil edən Nümayəndə heyətinin tərkibinə ölkənin tanınmış ictimai-siyasi xadimləri və görkəmli ziyalılar daxil idilər. Onlar Azərbaycanın müstəqilliyi ideyasına qəlbən bağlı olduqlarını, milli istiqlal uğrunda əzmlə mübarizə apardıklarını fəaliyyət və bioqrafiyaları ilə döndöngə sübut etmişdilər.

Nümayəndə heyətinin başçısı, XX əsrin əvvəllərində yalnız azərbaycanlıları deyil, çar Rusiyasındakı türklərin və müsəlmanların sinəsinə lideri kimi tanınan Əli Mərdan bəy Topçubaşov (1861–1934) Tiflisdə zadəgan ailəsində doğulmuş, Sankt-Peterburq universitetinin hüquq fakültəsini bitirmişdi. Bir müddət vəkillik fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdu. 1897-ci ildə məşhur neft milyonçusu və metsepat H. Z. Tağıyevin maddi dəstəyi ilə nəşr olunan "Kaspi" qəzetinin redaktoru kimi geniş ictimai-siyasi və ədəbi-publisistik fəaliyyətə başlamışdı. Onun redaktorluğu dövründə qəzet çarizm istibdadı şəraitində ən elementar hüquqları tapdanan Azərbaycan xalqının rəhbərliyinə çevrilmiş, demokratik ruhlu və milli əqidəli ziyalılarda öz ətrafına toplamışdı.

1905-ci il Birinci rus inqilabından sonra Ə. M. Topçubaşov bütün Rusiya türklərinin və müsəlmanlarının lideri kimi daha ardıcıl və prinsipial siyasi fəaliyyətə keçmişdi. O, Rusiya müsəlmanlarının 1904–07-ci illərdə keçirilən I–III qurultaylarının əsas təşkilatçılardan və rəhbərlərindən biri olmuş, Üçüncü qurultayın qərarı ilə yaradılan Ümumrusiya Müsəlmanlar partiyasının – "İttifaqıMüslim"in ("Müsəlmanlığı soyuz") Məramnəmə və Nizamnaməsini hazırlamış, onun Mərkəzi Komitəsinin üzvü seçilmişdi. 1906-cı ildə Bakı quberniyasından Birinci Dövlət Dumasına deputat seçilən Ə. M. Topçubaşov Müsəlman fraksiyasını yaratmış və ona rəhbərlik etmişdi. Çar İkinci Nikolay tərəfindən Dumanın qovulmasına etiraz bildirən məşhur "Viborq Bəyannaməsi"ni imzalayan 200 deputat içərisində azərbaycanlı siyasi xadim də var idi.

Çarizmin süqutundan sonra 1917-ci ilin mayında Rusiya müsəlmanlarının Moskva qurultayının keçirilməsində və burada türk-müsəlman əhalinin Rusiya ilə gələcək münasibətləri barəsində bir sıra prinsipial qərarların qəbul edilməsində Ə. M. Topçubaşovun böyük rolu olmuşdu. Həmin dövrdə o, eyni zamanda Bakıda Transqafqaz Müsəlman İctimai-siyasi təşkilatlarının koordinasiya mərkəzi olan İcraiyyə Komitəsinin işinə də rəhbərlik edirdi.

1918-ci il iyunun 17-də baş nazir Fətəli xan Xoyskinin rəhbərliyi ilə təşkil olunan ikinci hökumət kabinetində Ə. M. Topçubaşov portfelisə nazir vəzifəsini tutmuş, həmin il avqustun 22-də isə Azərbaycan Cümhuriyyətinin Fövqəladə və Səlahiyyətli Naziri kimi Osmanlı imperiyasının paytaxtı İstanbulda göndərilmişdi. 1918-ci ilin dekabrında Azərbaycan Parlamenti özünü ilk iclasında onu sədr seçmişdi. Həmin il dekabrın 28-də Parlamentin yekdilliq qərarı ilə Paris Sülh Konfransında Azərbaycan Nümayəndə heyətinin başçısı təyin olunmuşdu.

Diplomatik missiyada Ə. M. Topçubaşovun müavini olan Məmməd Həsən Hacinski (1875–1931) Bakı real məktəbində və Peterburq Yol Mühəndisleri İnstitutunda təhsil almış, uzun müddət Bakı Dumasında şəhər tikintisi idarəsinə başçılıq etmişdi. O, həm də Ə. M. Topçubaşovla birlikdə Müsəlman İctimai-siyasi təşkilatları İcraiyyə Komitəsinin rəhbərlərindən biri idi. Sonralar "Müsəvat" sərəlatına keçən M.H. Hacinski bu partiyanın I qurultayında Mərkəzi Komitə üzvü seçilmişdi. F. xan Xoyskinin qurduğu birinci hökumətdə xarici işlər, ikinci hökumətdə isə maliyyə nazir vəzifələrini tutmuşdu. Azərbaycan Parlamentinin üzvü idi.

Nümayəndə heyətinin üzvü Əkbərəğa Şeyxülislamov (1881–1961) İrəvan gimnaziyasının və Peterburq Yol Mühəndisleri İnstitutunu bitirmişdi. Transqafqaz Seyminin üzvü, Transqafqaz hökumətində daxili işlər nazirinin müavini olmuşdu. Siyasi fəaliyyətini menşevik istiqamətli "Hümmət" partiyasında davam etdirirdi. Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurulmasını imzalayanlar içərisində Ə. Şeyxülislamov da var idi. O, Fətəli xan Xoyskinin ilk hökumətinə torpaq və əmək naziri kimi çalışmışdı. Parlamentdə sosialist fraksiyasını təmsil edirdi.

Nümayəndə heyətinin üzvü Əhməd bəy Ağaoğlu (1869–1939) tanınmış hüquq və ictimai xadim idi. Paris Ali Hüquq Məktəbində və Sorbonna universitetində mükəmməl hüquq təhsili almışdı. XX əsrin əvvəllərində "Həyat", "İrşad", "Tərəqqi" qəzetlərinin redaktoru olmuş, 1905-ci ildə Azərbaycanda ilk siyasi partiya sayılan "Difai"ni qurmuşdu. Rusiya gizli polisinin təqibləri nəticəsində 1909-cu ildə Osmanlı imperiyasına – Türkiyəyə mühacirət etdikdən sonra burada "İttihad və Tərəqqi" partiyasının liderləri ilə yaxınlaşmış, "Türk yurdu" və "Türk bəniyasından Birinci Dövlət Dumasına deputat seçilən Ə. M. Topçubaşovun rəhbərliyi ilə 1918–20-ci illərdə İstanbulda və Parisdə fəaliyyət göstərən Azərbaycan diplomatik missiyanı haqqında bir sıra mənbələr əşkarə çıxarılıb və ictimaiyyətə çatdırılmışdır. Həsən Həsənovun rəhbərliyi altında hazırlanan "İstanbul diplomatik səhəblər" (Bakı, 1995, rus dilində), Vilayət

kimi Azərbaycana gəlmiş, burada Parlamente üzv seçilmişdi. Lakin İstanbuldakı ingilis işğal qüvvələri "İttihad və Tərəqqi" liderləri ilə yaxınlığına görə Ə. Ağaoğlunun Parisə gətməsinə imkan verməmişdi. O, 1919-cu ildə İstanbulda həbs olunmuş və Malta adasına sürgün edilmişdi. Nümayəndə heyətinin məsləhətçisi Ceyhun bəy Hacıbəyli (1889–1962) Paris Siyasi Elmlər məktəbində və Sorbonnada təhsil almışdı. İstedadlı publisist və gözəl musiqiçi idi. Böyük qardaşı Üzeyir Hacıbəyli (1885–1948) ilə birlikdə ilk Azərbaycan operası "Leyli və Məcnun"u bəstələmişdi. Azərbaycan Cümhuriyyəti qurulduqdan sonra hökumət ofisi özünü-rus dilində çıxan "Azərbaycan" qəzetinin redaktoru olmuşdu. Rus-dilli Bakı və Qafqaz mətbuatında ciddi ictimai-siyasi problemlərə, mədəniyyət, təhsil, qadın azadlığı və s. məsələlərə dair çoxsaylı məqalələri dərc edilmişdi.

Nümayəndə heyətinin məsləhətçisi Məhəmməd Məhərrəmov (1885–1982) İrəvan qardaşı Üzeyir Hacıbəyli (1885–1948) ilə birlikdə ilk Azərbaycan operası "Leyli və Məcnun"u bəstələmişdi. Azərbaycan Cümhuriyyəti qurulduqdan sonra hökumət ofisi özünü-rus dilində çıxan "Azərbaycan" qəzetinin redaktoru olmuşdu. Rus-dilli Bakı və Qafqaz mətbuatında ciddi ictimai-siyasi problemlərə, mədəniyyət, təhsil, qadın azadlığı və s. məsələlərə dair çoxsaylı məqalələri dərc edilmişdi.

Nümayəndə heyətinin məsləhətçisi Məhəmməd Məhərrəmov (1885–1982) İrəvan qardaşı Üzeyir Hacıbəyli (1885–1948) ilə birlikdə ilk Azərbaycan operası "Leyli və Məcnun"u bəstələmişdi. Azərbaycan Cümhuriyyəti qurulduqdan sonra hökumət ofisi özünü-rus dilində çıxan "Azərbaycan" qəzetinin redaktoru olmuşdu. Rus-dilli Bakı və Qafqaz mətbuatında ciddi ictimai-siyasi problemlərə, mədəniyyət, təhsil, qadın azadlığı və s. məsələlərə dair çoxsaylı məqalələri dərc edilmişdi.

Nümayəndə heyətinin üzvü Əkbərəğa Şeyxülislamov (1881–1961) İrəvan gimnaziyasının və Peterburq Yol Mühəndisleri İnstitutunu bitirmişdi. Transqafqaz Seyminin üzvü, Transqafqaz hökumətində daxili işlər nazirinin müavini olmuşdu. Siyasi fəaliyyətini menşevik istiqamətli "Hümmət" partiyasında davam etdirirdi. Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurulmasını imzalayanlar içərisində Ə. Şeyxülislamov da var idi. O, Fətəli xan Xoyskinin ilk hökumətinə torpaq və əmək naziri kimi çalışmışdı. Parlamentdə sosialist fraksiyasını təmsil edirdi.

Nümayəndə heyətinin üzvü Əhməd bəy Ağaoğlu (1869–1939) tanınmış hüquq və ictimai xadim idi. Paris Ali Hüquq Məktəbində və Sorbonna universitetində mükəmməl hüquq təhsili almışdı. XX əsrin əvvəllərində "Həyat", "İrşad", "Tərəqqi" qəzetlərinin redaktoru olmuş, 1905-ci ildə Azərbaycanda ilk siyasi partiya sayılan "Difai"ni qurmuşdu. Rusiya gizli polisinin təqibləri nəticəsində 1909-cu ildə Osmanlı imperiyasına – Türkiyəyə mühacirət etdikdən sonra burada "İttihad və Tərəqqi" partiyasının liderləri ilə yaxınlaşmış, "Türk yurdu" və "Türk bəniyasından Birinci Dövlət Dumasına deputat seçilən Ə. M. Topçubaşovun rəhbərliyi ilə 1918–20-ci illərdə İstanbulda və Parisdə fəaliyyət göstərən Azərbaycan diplomatik missiyanı haqqında bir sıra mənbələr əşkarə çıxarılıb və ictimaiyyətə çatdırılmışdır. Həsən Həsənovun rəhbərliyi altında hazırlanan "İstanbul diplomatik səhəblər" (Bakı, 1995, rus dilində), Vilayət

Azərbaycan heyəti hələ İstanbulda iken ciddi şəkildə təşkilatlanmış və üzvlər arasında

da dəqiq iş bölgüsü aparılmışdı. Heyətin tərkibində bölmə-siyaset və milli məsələlər, iqtisadiyyat və kommersiya, təbliğat və məlumat bölmələri yaradılmış, üzvlər ixtisas və maraq səviyyəsinə uyğun şəkildə həmin qurumlarda fəaliyyətə cəlb olunmuşdular. Eyni zamanda Nümayəndə heyətinin hər bir üzvünün görəcəyi konkret iş, məsuliyyət daşacağıq konkret sahə də müəyyənlənmişdi. Sədr Ə. M. Topçubaşov ümumi rəhbərliklə bir sıra siyasi məsələlər və memorandum hazırlanması üçün məsul idi. O, həm də heyətin təşkilatı işlərinə və maliyyə vəsaitinin təyinatı üzrə xərclənməsinə nəzarət edirdi. Sədrin müavini M.H. Hacinski missiyanın xəzinədarı idi. Eyni zamanda iqtisadiyyat və maliyyə bölməsinin işinə rəhbərlik edirdi, Azərbaycan hökuməti adından Fransanın və digər Avropa ölkələrinin biznes dəirləri və ayır-ayrı iş adamları ticari-iqtisadi danışıqlar aparırdı. Ə. Şeyxülislamov daha çox sərhəd məsələləri ilə məşğul olur, Azərbaycana dair statistik göstəricilərin, xəritə və diaqramların hazırlanmasını təşkil edirdi, nəhayət Nümayəndə heyətinin arxiv və kitabxanasının yaradılması üçün məsuliyyət daşıyırdı. M. Məhərrəmov xalq təşərrüfatı və əkinçiliklə bağlı məsələlər üçün cavabdeh idi, eyni zamanda iclas və danışıqların protokollarının Azərbaycan türkcəsində yazılmasını təmin edirdi.

Ticarət və sənaye məsələləri ilə məşğul olan M. Mirmehdiyevin vəzifələri sırasına heyətin maliyyə hesabatlarının yoxlanılması da daxil idi. Ə. Ağaoğlu və C. Hacıbəyli isə daha çox informasiya və təbliğat məsələləri ilə məşğul olmalı, Fransa ictimaiyyəti və əkinçiliklə bağlı məsələlər üçün cavabdeh idi, eyni zamanda iclas və danışıqların protokollarının Azərbaycan türkcəsində yazılmasını təmin edirdi.

Nəhayət, Ə. Hüseynzadə Azərbaycanla bağlı tarixi-etnoqrafik və ədəbi materialların seçilməsi və təbliğatda onlardan istifadə edilməsi üçün məsul idi. Təəssüf ki, Nümayəndə heyəti Parisə tam tərkibdə gəde bilmədiyindən bəzə bölgüsündə müəyyən dəyişikliklər aparılması zərurəti yarandı. Bütövlükdə isə heyətin hər bir üzvü lazım bilən və tapşırılan hər bir işin öhdəsindən gəlməyə tamamilə hazır idi.

Nümayəndə heyəti nəyə nail oldu?

Sülh konfransı Azərbaycan Nümayəndə heyəti hələ İstanbulda olarkən – 1919-cu il yanvarın 18-də işə başlamışdı. Azərbaycan parlamentarları Müttəfiq dövlətlərin təmsilçiləri ilə uzun və aprelün 22-də Fransa paytaxtına yola düşmüş və mayın 7-də Parisə çatmışdılar. Əslində, heyət üzəri qoyulan vəzifələrin icrasına hələ İstanbulda başlamışdı. Burada bir tərəfdən çar Rusiyasının süqutundan sonra yaranan yeni müstəqil dövlətlərin Gürcüstan, Ukrayna, Şimali Qafqaz Dağlıq Respublikası nümayəndələri, o biri tərəfdən isə ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, Almaniya təmsilçiləri ilə danışıqlar aparılmış, Azərbaycan Cümhuriyyətinin müstəqil dövlət kimi beynəlxalq miqyasda tanınması istiqamətində ilk addımlar atılmışdı.

Parisə gəldikdən dərhal sonra nümayəndə heyəti bir neçə istiqamətdə fəaliyyətə başlamışdı. İstər sədr Ə.M. Topçubaşov, istərsə də missiyanın səlahiyyətli üzvləri fəal siyasi danışıqlar aparır, öz ölkələrinin tarixi, mədəniyyəti, iqtisadi resursları, qonşu dövlətlərlə münasibətləri barəsində təbliğatı xarakterli materiallar yayır, müəkkəb beynəlxalq münasibətlər sistemində Azərbaycanın müstəqilliyinə müəyyən təminatlar almağa çalışırdılar.

Azərbaycan istiqlalının birinci ildönümü günündə – 1919-cu il mayın 28-də Nümayəndə heyəti ABŞ prezidenti, I Dünya müharibəsindən sonra yeni dünya düzeninin əsasını təşkil edən məşhur prinsiplərin müəllifi Vudro Vilson tərəfindən qəbul olunmuşdu. Həmin görüşdə V. Vilson

Rusiya əsarətindən xilas olmuş xalqların dövlət müstəqillikləri ilə bağlı ABŞ-in öz üzünə hər hansı bir təəddüd götürməyəcəyini, ümumiyyətlə, dünyanın kiçik dövlətlərə parçalanmasında lüzum görmədiyini bildirmişdi. Görüşün konkret nəticəsi olmasa da, həmin dövrdə dünyanın super güclərindən biri kimi tanınan ABŞ-in prezidenti ilə görüş faktının özü ümumən uğurlu başlanğıc sayıla bilər.

Gənc Azərbaycan dövlətini Avropada təmsil etmək məsuliyyətini üzünə götürən Nümayəndə heyəti, ilk növbədə isə daha böyük təcrübəyə malik olan Ə. M. Topçubaşov təzliklə özlərinə siyasi proselərdən yaxşı bəx çıxaran, şəraitə uyğun addımlar atmağı və düzgün qərarlar qəbul etməyi bacaran diplomatlar kimi göstərə bildilər. Təsədüfi deyil ki, Ə. M. Topçubaşov Bakıya, Nazirlər Şurasının sədrinə göndərdiyi məlumatlarda təkcə gördükləri işlərdən bəhs etmir, həm də çağdaş Avropa təcrübəsinə dayanaraq ölkəsinin rəhbərliyinə dövlət quruculuğu, xarici və daxili siyasət, idarəçilik, beynəlxalq münasibətlər və s. bağlı qiymətli məsləhət və tövsiyələr verir.

Paris mühtindən və Sülh konfransından yalnız Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin rəsmi tanıdılması üçün yox, həm də ölkədə demokratik, sivil, Qərb standartlarına və demokratik dəyərlərə cavab verən bir dövlət qurmaq üçün istifadə olunurdu. Nümayəndə heyəti Azərbaycanın siyasi və iqtisadi maraqlarından çıxış edərək fəal, müthərrik siyasət yürütdürdü. Bu siyasətin əsasını milli müstəqilliyinin böyük dövlətlər tərəfindən mümkün qədər tez tanınması və təhlükəsizliklə bağlı etibarlı təminatın əldə olunması təşkil edirdi.

Konfransa hazırlıq mərhələsində diplomatik missiyanızın səyləri nəticəsində Azərbaycan Cümhuriyyətinin ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, Almaniya, İtaliya, İran, Osmanlı imperiyası və başqa dövlətlərlə qarşılıqlı münasibətlər bir sıra ilkin təşəbbüslər göstərilmədi. Azərbaycanın istiqalına zəmanətin yalnız Avropada deyil, həm də okeanın o tayında – ABŞ-da olduğunun yaxşı başa düşən Ə.M. Topçubaşov qısa müddət ərzində amerikalılarla işgüzar münasibətlər yaratmağa nail olmuşdu. Vəkil V. Çandler və Amerika yehudi icmasının nümayəndəsi M. Robinovla müqavilə bağlanmış, onlara ABŞ və Kanadada Azərbaycanın maraqlarını təmsil etmək səlahiyyəti verilmişdi.

Parisdə Azərbaycan haqqında ingilis və fransız dillərində çap olunan kitabların bir qismi hələ 1919-cu ildə bu ölkələrə göndərilmişdi. Uzaqgörən siyasətçi kimi Ə.M. Topçubaşov ABŞ və Avropada Azərbaycan lobbisinin yaradılmasını ölkəsinin dünya miqyasında geniş tanınmasının, habelə onun siyasi və iqtisadi maraqlarının daha etibarlı qorunmasını qarantı sayırdı. Nümayəndə heyətinin səyi nəticəsində hələ 1919-20-ci illərdə Azərbaycanın tarixi keçmiş, ölkənin zəngin təbii sərvətləri, bölgədə bir əsrdən çox davam edən rus işğalı və onun nəticəsi kimi meydana çıxan erməni zülmü, Qafqazdakı qonşularla münasibət, erməni-azərbaycanlı qarşıdurmasını şərtləndirən amillər, 1918-ci ildə Bakıda daşnak-böşeviklər

tərəfindən azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilən dəhşətli soyqırım və s. barəsində Avropa ölkələrində müəyyən obyektiv məlumatlar yaymaq mümkün olmuşdu. Bütün bunlar isə öz növbəsində həm Azərbaycan Qərbdə qismən obyektiv şəkildə tanınmasına imkan yaratmış, həm də ölkəmiz və xalqımız barəsində qərəzi rus-erməni qaynaqlarının təsiri ilə formalaşmış yanlış təsəvvürlərin az da olsa aradan qaldırılmasına kömək etmişdi.

Sülh konfransında Azərbaycan diplomatları yalnız öz ölkələrinin deyil, bütün Qafqazın müstəqilliyi və siyasi-mənəvi birliyi uğrunda mübarizə aparırdılar. İstər İstanbulda, istərsə də Parisdə mühəz azərbaycanlı siyasətçilər bu gün geniş yayılmış ifadə ilə desək, "Qafqaz evi" ideyasının qizün tərəfdarı kimi çıxış edirdilər. Azərbaycan Nümayəndə heyəti mühüm sənədlərin qəbulu zamanı ümum-qafqaz maraqlarına əsaslanaraq Gürcüstan və Dağıllar Respublikasının nümayəndələri ilə əlbir fəaliyyət göstərirdi.

Təəssüf ki, bizim günlərdə olduğu kimi həmin dövrdə də ermənilər "Qafqaz evinə" münasibətdə destruktiv mövqə tutduqlarından region xalqlarının siyasi-iqtisadi və mənəvi birliyi üçün son dərəcə vacib olan bu ideyanı həyata keçirmək mümkün olmamışdı. Nümayəndə heyətinin Parisdəki səkkiz aylıq gərgin və səmərəli fəaliyyəti öz bəhrəsini verdi – 1920-ci ilin yanvarın 11-də Versal konfransının Ali Şurası Azərbaycanı və Gürcüstanın yeni müstəqil dövlətlər kimi de-facto tanınmaları barəsində qərar qəbul etdi.

Həmin tarixi hadisənin iştirakçılarından olan Miryaqub Mirmehdiyev sonralar yazırdı: "Bu iki ölkənin nümayəndəsi xarici işlər nazirliyinə (Fransa xarici işlər nazirliyi nəzərdə tutulur-V.Q.) dəvət olundu. Orada müsyo Kambon Konfrans adından hörmət əlaməti olaraq onlara öz münətdarlığını bildirdi. Müsyo Kambon bəyan etdi ki, Azərbaycan və Gürcüstan respublikaları beynəlxalq hüquq normalarına uyğun şəkildə rəsmi olaraq müstəqil dövlətlər kimi tanınmışlar. Bu andan başlayaraq hər iki ölkə rəsmi surətdə Ali Şura ilə əlaqəyə girə bilərlər, öz ehtiyaclarını, qeydiyyatda alınmalarını, konfransın iclaslarına qanuni haqlarını, bərabərhuquqluq üzv olmalarını tələb edə bilərlər. Bundan başqa, Kambon bildirdi ki, bu dövlətlərin hökumətlərinin tanınması aktı, eyni zamanda onların Rusiyadan ayrılmalarının tanınması ilə müşayiət olunmalıdır.

Buradan çıxış edərək demək olar ki, Azərbaycan və Gürcüstan respublikaları bu gündən etibarən suveren dövlətlər hesab ediləcək". Bir həftə sonra – yanvarın 19-da Ali Şuranın hökumət başçılarından iştiraki ilə keçirilən iclasında həmin qərar yenidən, bu dəfə daha yüksək səviyyədə təsdiqlənmişdi. İclasda çıxış edən Nümayəndə heyətinin başçısı Ə. M. Topçubaşov və missiyanın müşaviri M. Məhərrəmov Avropa ölkələrinin müəyyən hərbi-iqtisadi yardım göstərəcaqları təqdirdə Azərbaycan Cümhuriyyətinin dövlət müstəqilliyini qoruyub saxlamağa və qısa müddət ərzində inkişaf etmiş ölkəyə çevrilməyə qadir olduğunu bildirdilər.

Tarixçi alim Cəmil Həsənlinin bele bir fikri ilə razılaşmaq lazımdır ki, "1920-ci ilin yanvarında Paris Sülh Konfransında Azərbaycan Cümhuriyyətinin siyasi cəhətdən tanınması Ə. M. Topçubaşov başda olmaqla Azərbaycan nümayəndələrinin uğurlu diplomatik fəaliyyətinin nəticəsi hesab olunmalıdır". Beləliklə, Azərbaycan Cümhuriyyəti "de-facto" tanındı. Qarsıda duran əsas məsələ yeni müstəqil dövlətin "deyure" tanınmasına və beynəlxalq birliyin tam hüquqlu üzvünə çevrilməsinə nail olmaq idi. Lakin bu yalnız Parisdəki Azərbaycan Nümayəndə heyətinin əsli məsələ deyildi. Çox şeyi Qərbin və ABŞ-in yeni müstəqil dövlətlərə münasibəti həll edirdi.

Birinci Dünya müharibəsi nəticəsində üç imperiyanı – Osmanlı, Rusiya və Avstriya-Macarıstan imperiyaları süqutu dünya siyasi xəritəsini yenidən düzəltməsinə tələb edirdi. Kiçik, lakin geosiyasi baxımdan son dərəcə əhəmiyyətli mövqədə yerləşmiş zəngin Azərbaycana bu siyasi xəritədə yer tapılacaqdımı? Dünyanın böyük dövlətləri bolşevik Rusiyasının əski çar imperiyasını öz köhnə sərhədləri daxilində bərpa etməsinə imkan verəcaqdılmı? Təəssüflər olsun ki, bəzən dövlət müstəqilliyi üçün yalnız xalqın azadlıq arzusu, hətta onun axitdığı şəhid qanları da kifayət etmir...

Vilayət QULİYEV, filologiya elmləri doktoru, professor, diplomat